

NÉMETH DÁNIEL

NÉPNYELV EGY NAGYVÁROSBAN?

Gondolatok Székesfehérvár történeti nyelvjárási helyzetéről

KIVONAT: Nyelvjárási beszédet vidéki nagyvárosokban is hallhatunk. Ennek oka, hogy ezek a változatok a helyi nyelvjárási láncolat tagjaként természetes módon tagozódnak be a nyelvjárási csoportokba. Csakhogy sajátos szerepkörökkel, a kulturális központként való működésből következően már a régiségben is megindult ezekben a regionális köznyelviség formálódása. Ezt később a köznyelv javára visszaszoruló nyelvjárások nyomaiból újból kialakuló regionalitás is kiegészíti. A társadalom felől az egyik felfelé, a másik lefelé irányuló hatásként értelmezhető; ennek következtében a nyelvjárásiasság valamilyen fokát mutató írott emlékek e településekről történeti dialektológiai szempontból is elemezhetők. Földrajzinév-gyűjtőként Székesfehérvár néhány helynevének vizsgálatán keresztül mutatok be feltűnőbb helyi nyelvjárási sajátosságokat, kiemelve a város azon történeti szerepkörét, amelyek hozzájárulhattak a regionális köznyelviség kialakulásának megindításához.

KULCSSZAVAK: történeti dialektológia, regionális köznyelviség, köznyelv, földrajzi nevek, helyi identitás

1. Bevezetés

Általánosan elterjedt vélekedés a szélesebb beszélőközösségben, hogy Magyarországon nyelvjárást már csak vidéki kis falvakban beszélnek az öregek. Terepmunka közben is azt tapasztalhatja meg a kutató, hogy nyelvjárást mindig csak a szomszédos településen beszélnek. Ezért tanulmányomban, talán szokatlan módon, egy megyeszékhely néhány nyelvjárási sajátosságát helyezem középpontba, kiemelve ezek helyét a regionális köznyelviség kérdéskörében. Az adatokat a településhez kötődő földrajzi névkinszből állítottam össze, hiszen a Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében e területen végzek földrajzinév-gyűjtést. A vizsgálatnak elsődlegesen az a célja, hogy nyelvjárás-történeti oldalról hidat képezzen a területen egykor megfigyelhető jelenségek és a mai (legalábbis a közelmúltra jellemző) állapot között. A nyelvjárási jelenségek felismerése egyrészt gazdagítja az általános nyelvtörténeti ismereteinket, másrészt egyes névalakok magyarázatát is megkönnyíti – hiszen a névadó közösség nyelvhasználata rajzolódik ki a nyelvjárásban.

A tanulmányban olyan székesfehérvári földrajzi neveket mutatok be, melyek nyelvjárási alakja beilleszthető a régiót jellemző sajátosságok közé. Ezek a nyelvjárási formák gyakran a történetileg elsődlegesek a köznyelvi megfelelőekkel szemben, így nagy időtávlatokat képesek összefogni. A különféle helyi névalakok a nyelvtörténeti értéken kívül érzelmi töltettel is rendelkezhetnek, hiszen elsődleges szocializációs környezetben ezekkel találkozunk. Jelenlétük a hétköznapi életünkben az otthonosság érzetét kelti, a nyelvjárási változatok képesek a kultúra újrateremtésén keresztül arra, hogy erősítsék a helyi identitást, hiszen a kisebb közösségekre jellemző kultúrához kötődnek (Kiss 2003b: 51, 55).

2. Elméleti kérdések

A nyelvjárási adatokon keresztül megismerhető általános nyelvtörténeti ismeretek révén az egyes nyelvjárási jelenségek kronológiai jellemzőiről alkotott képünk is árnyaltabbá válik. Másrészt olyan kérdéseket érintek, melyek a viszonyfogalomként kezelt nyelvi változás elméletében alapvető nehézségként jelentkeznek. Vagyis a változás nem önmagában létezik, hanem két adat között hozzuk létre. Viszont az összehasonlítandók időbeli létezése nem feltétlenül társítható tényleges időponthoz, csak időszávhhoz, ezért szükséges a korszakolás, hogy az adatokat ezekhez a korszakokhoz köthessük. Ugyanakkor folyamatként tekintve, az egybevethető adatok között az átmenet is folyamatos, egymásba mosódnak azok a különbségek, melyek a két végpontban megfigyelhetők.

A fent felvetett kérdések a regionális nyelvváltozatok szinteződése kapcsán kerülnek középpontba. A nyelvjárás és köznyelv szintje között elhelyezkedő regionális köznyelv helyzete a nyelvjárások köznyelv általi visszaszorulása miatt vált releváns kutatási területté. A köznyelv, ahogy kiszorítja használati helyzetéből a nyelvjárásokat, felszív belőlük elemeket, így nyelvjárási elemekkel átítatott köznyelv lesz a helyén (Juhász 2018: 349). Ráadásul a magyar köznyelv nem az egyik nyelvjárás regionális, majd országos norma szintjére emelt változatából alakult, hanem ötvöződéssel jellemezhető nem természetes nyelvváltozat (Kiss 2018: 364). Több nyelvváltozat elemei keveredtek benne, ennél fogva állománya nem feleltethető meg egyik nyelvjárásával sem. Ezt a változatot az iskolában tanulják meg a magyar nyelvközösség tagjai, és elterjedtsége ellenére még nem kizárólag ez sajátítható el spontán módon anyanyelvjárásként, hanem a másodlagos szocializációval intézményes keretek között jutnak hozzá (Kiss 2003a: 43).

Csakhogy a regionális köznyelviség mint fogalom történeti oldalról is megközelíthető: a középmagyar korban megszűnt királyi központ kulturális helyét a nagyobb főúri birtokközpontok vették át. Az ezekhez kötődő írásbeliség vizsgálata kimutatta, hogy egyes változatok elérhették a regionális köznyelvi helyzetet (ezek az ún. „regionális irodalmi nyelvek”, Juhász 2018: 332), melyek normaszerepű változatokként más írnokok nyelvhasználatára is hatással voltak.

Vagyis elméleti alapon számolhatunk olyan regionális köznyelvekkel, melyek két oldalról nyerték el szerepüket: egyrészt természetes módon emelkedett a helyi nyelvjárások, nyelvjárascsoportok fölé, másrészt e történeti fejlődése során a már kialakult köznyelvből itatódott át elemekkel. E jellegét erősíthette a teljesen spontán beszédől távolodó általános kommunikációs helyzetben megmutatkozó, személyközi viszonyokat áthidaló jellege.

Ilyen változatok vizsgálatánál lehet jogos kérdés, hogy találunk-e bennük olyan elemeket, melyek visszavezethetők a korábbi, alacsonyabb szintű nyelvjárási szerepük idejére. Másként fogalmazva: az adott vidékről származó régi írott szövegekben megfigyelhető általános nyelvjárási sajátosságok milyen mértékben feleltethetők meg a területet a közelmúltig jellemző nyelvjárási jelenségekkel. Hiszen egyik alaptételünk, hogy a mai nyelvjárások nem feltétlenül vetíthetők vissza közvetlenül a régmúltba, mert egyszerre vannak bennük archaizmusok és neologizmusok (Juhász 2018: 316). Ezért nem feltétlenül feleltethetők meg teljesen a régi nyelvjárásokkal, legfeljebb annak típusaival.

3. Regionális történeti kutatások

A fentiekből következően a regionális nyelvhasználat történeti kutatása során több kérdés is felmerülhet. Egyrészt adja magát az a kérdés, hogy a XX. század elején készült nyelvjárási gyűjtésekből – melyek gyakran nem nagyszámú vagy kulcsjelenségekre fókuszáló módszeres adatfelvétellel készültek – megismerhető változók mennyire jellemzik általánosan a területeket. A településekhez köthető helyi nyelvjárások is különbözhetnek a beszélők egyéni nyelvhasználati sajátosságai miatt, ezért elvi szinten sem tekinthetők teljesen azonosnak. Ezáltal a gyűjtött anyagok absztrakt módon, idealizált változatként jelennek meg a szótárak és térképek lapjain: abból a feltételezésből indulunk ki, hogy ami a gyűjtés egy adott pontján megfigyelhető, az nagyobb területen is jellemző a nyelvhasználatra. Másrészt a nyelvemlékekből megismerhető történeti adatok természetükből fakadóan is csupán töredékes formában mutatják az egykori valóságot. Nem minden jelenséget tudunk megfeleltetni a modern időkben tapasztaltakkal, nem azokat az arányokat látjuk a nyelvi formáknál,

mint újabban. Könnyen lehet, hogy a mai és a régi nyelvjárások közötti különbségek mögött a vizsgálható állománybeli hiányok és eltérő rendszerbeli értékek is szerepet játszanak.

Az írás- és olvasástudás terjedése előtt az írnokok nyelvi termékei több változatot ismerő nyelvhasználók képét festik fel. Mivel az egyén egyszerre több társadalmi csoport tagja volt, illetve nem egy területen élte az életét már ekkor sem, a kettősnyelvűség, a különféle társadalmi csoportok közötti kommunikációs helyzetek írásbeli kitágulásának köszönhetően, folyamatosan terjedő jelenség. Ha nagy mennyiségű adatunk van egy vidékről és ismerjük a szöveget létrehozók nyelvi életrajzát, akkor lehetőség nyílik arra, hogy az egyéni nyelvhasználaton főként jellemzőket is keressünk. A tér- és időviszonyok szélesítésével válogathatunk olyan művekből, melyek között hasonló nyelvi mintázatokat találunk. Így hiába mutat egy szöveg több változatot, felismerhetjük a lejegyző egyéni nyelvváltozatát.

A mai nyelvet jellemző sajátosságok ugyanakkor hosszas fejlődés eredményeként alakultak: a nyelvi részrendszerek folyamatosan változnak, de egyes elemeik nem azonos ütemben változnak. Az állandóság és változás tehát szükségszerűen van jelen az elemkészletben. Ennek köszönhetően minden nyelvváltozatban találunk új és archaikus elemeket is. Így a mai nyelvjárásokban is találhatunk olyan jellemzőket, melyek kialakulása a múltban keresendő. Az efféle kutatások nem előzmény nélküliek, az adott nyelvváltozat szerint különféle mintavételű, illetve különféle időmélységű vizsgálatokat találunk. A teljesség nélkül néhány példa.

Egy település helyi nyelvjárási vizsgálatára példa Várpalota kapcsán Szíj Rezső 1962-es és 1963-as tanulmánysorozata, míg Németh Miklós 2004-es műve Szeged városához kötődik. Az előbbi a középmagyar kor közepétől a reformkorig terjedő időszak anyagára támaszkodik, míg az utóbbi egy évszázadot átfogó nyelvi korpuszt dolgoz fel.

Tágabb körből, régiós szinten is gyűjthetünk történeti nyelvjárási adatokat. E régiók nem feltétlenül nyelvi alapon kijelölt területi egységek, hanem egy észszerű korlátozás eredményei is lehetnek. Olyan területi egységeket is alapul vehetünk, melyek területén többféle változat figyelhető meg, de kijelölésük

praktikus okokat szolgál, hiszen időben összevethető egységeket alkotnak. A viszonyítás alapját csupán a területi egység is adhatja, például Veszprém megye esetén, amikor a megfigyelhető jelenségek alapján differenciált szempontok és források szerint végezhető elemzés (Hári – H. Tóth szerk. 2010). Ilyenek még a megyei szintű vizsgálatok például Sopron (E. Abaffy 1965) és Nógrád (Gréczi-Zsoldos 2007) esetében, továbbá Fejér megyében is indult erre kezdeményezés (Németh D. 2025). Ezek rövidebb időegységre, akár egy-egy századra, akár egy korszakra is szorítkozhatnak, de lehetnek átfogóbb jellegűek is (Gréczi-Zsoldos 2022).

Igen tanulságosak azok az elemzések, amelyek nagyobb térségek történeti nyelvjárási jelenségeit gyűjtik össze, hogy interregionális sajátosságokat, különbségeket mutassanak ki (vö. Németh M. 2008). Ez megvalósulhat olyan egység keretén belül is, amely ma azonos egy nyelvjárási régióval (Révay 2010). Az efféle vizsgálatoknak az a nagy előnye, hogy ha van elegendő adat, könnyebb ezeket visszakövetni, hiszen a XX. századi régiót jellemző nyelvi adatok biztosabb alapot nyújtanak a jelenségek történeti hátterének feltérképezéséhez.

Természetesen találunk olyan munkákat is, melyek egy-egy korszakhoz köthető, olykor különböző szempontok alapján válogatott műveket jelölnek ki az elemzés alapjául (pl. Benkő 1960). De lehet a vizsgálat szempontja bizonyos jelenségcsoport (Papp 1963), egyetlen nyelvi változó története, vagy meghatározott nyelvi szempont (Benkő 1953) is. Átfogó szintézist képvisel Deme munkája, melyben a Magyar nyelvjárások atlasza alapján felismerhető nyelvjárási változókat vetette össze kódexek forráscsoportjának sajátosságaival (Deme 1956). Igen jellemző kérdés a nyelvjárások történeti vizsgálatakor még az egységesülés és a köznyelvi szint formálódásának keresése (Szathmári 1968) is.

4. Székesfehérvár formálódása

Az efféle vizsgálatokat kiegészíthetjük egy szűkebb terület nyelvjárási jellemzőit feldolgozó helyi tájszótárak, kisebb régiókhoz kötődő nyelvatlaszok adataival. A folytatásban arra törekszem, hogy egy település (Székesfehérvár) nyelvjárásának történetéből mutassak be mozaikszerűen egy-egy jellemzőt,

érintve a regionális köznyelviség, illetve a régi nyelvjárások és mai nyelvjárások összekötésének kérdéskörét.

Székesfehérvárnak mint az első szabad királyi városnak több olyan társadalmi intézménye is volt, melyek önmagukban is hozzájárultak az egységesülési tendenciák elindulásához, gyengítve ezzel a meglévő helyi nyelvjárási jelenségeket. Ezekkel összefüggésben az országos szintű események is kedveztek e folyamatnak, mivel viszonylag rendszeresen gyűltek össze a városban távolabbi vidékek nyelvváltozatait beszélő személyek. A városnak 1689-től évente négy (három-, illetve majd kétnapos) országos piac megtartására volt joga (Lukács 2019a: 187–188). Az ilyen alkalmi események nemcsak a nyelv területi, hanem társadalmi tagoltságát vagy legalábbis annak érzékelését csökkentik, hiszen természetes kommunikációs helyzetekben megy végbe a nyelvjárások és nyelvváltozatok közeledése. A települést érintő Szentföldre vezető nemzetközi jelentőségű út kifejezetten kedvezett annak, hogy újabb idegenek tovább bővítsék az amúgy is meglévő helyi olasz, francia, német polgárság által képviselt minták mellett a nyelvhasználati színtereket és a nyelvi változatosságot.

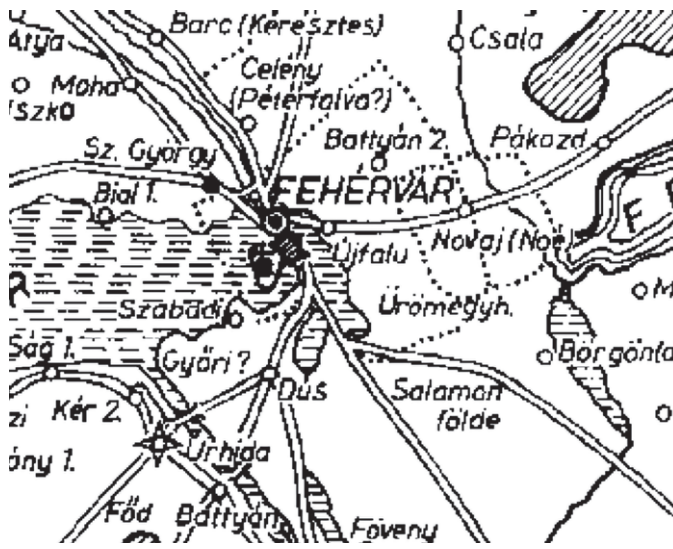
Az országos piacokon kívül meghatározónak számítottak a politikai közélet eseményei: a törvényhozási napokból kialakuló országgyűlés intézménye, melyre 1527-ig 29 alkalommal volt példa (Fitz–Császár–Papp 1966: 14). A politikai események egyházi szertartással egészültek ki a városban rendezett mindenkori uralkodóhoz kötődő ünnepek (koronázás, esküvő) alkalmával, emellett Székesfehérvár királyi és főúri temetkezőhelyként is jelentős helyszín volt.

Ezek a tendenciák inkább a nyelvjárási egységesülésnek, a regionális köznyelviségnek kedveztek. A kancelláriai tevékenységgel összefüggő szerepkörei is voltak a városnak. 1176-tól a király jelenlétében tárgyalt ügyeket írásba kellett foglalni (Szeghalmy 1937: 237), a törvényt napokon a király is ott volt. Az efféle folyamatok több írnok jelenlétét is igényelték, az írnokok nem feltétlenül azonos vidékről származtak, nem feltétlenül azonos műveltségi háttérrel rendelkeztek. Emellett az anyanyelvi tudatosság tekintetében is különbözhetek, mely hatással lehetett helyesírásukra (pl. érvényesíti-e a hangjelöléskor a szóelemzés elvét, vagy ejtés szerint írja a szót) is. A székesfehérvári prépostság feladata volt az oklevelek kiadása és őrzése, a fehérvári káptalané pedig

a királyi rendeletre írt gesták és annalesek őrzése (Fitz 1957: 12). Ez egy olyan műhely spontán kialakulását eredményezhette a korabeli írnokoknál, melyben az írás által örökölt, terjesztett nyelvi formákkal is számolni kell. Ez egy újabb terepe lehetett a nyelvjáráskeveredés mellett a helyi változat társadalmi szerepköréből eredő terjedésnek – különösen egyes scriptoriumokban vagy hiteles helyeken formálódhatott egy közös változat (Kniezsa 1952: 13). De az ún. kancelláriai írás öröklődésére (Kniezsa 1952: 144) is vannak nyomok, ahogy a korai kis szövegemlékek labializációs jelensége mögött is nyelvi divat állhatott (Juhász 2018: 324).

Ezzel ellentétes hatásként pedig számolni kell a nyelvjárási hatások erősödésével, amelyre legnagyobb hatással az a körülmény volt, hogy noha a környező mocsarak területileg korlátozták Székesfehérvár városát, mégis kapcsolatban volt a szomszédos településekkel, így feltétlenül számolni kell a helyi nyelvjárási alappal. A város növekedése, bővülése során számos egykor önálló település kereshető a mai Székesfehérvár közigazgatási határában, illetve ezek pusztává válása után felszívta az ottani lakosságot (Gy. 2. térképmelléklete, Stibrányi 2015): Újfalu, Ürömegyháza, Celum és vele talán azonos Péterfalva, Szentgyörgy (nem azonos a mai Iszkaszentgyörggyel), Sárszabadi, Bial, Gusztus vagyis Keresztesföld, ? Dús, Szolgagyőr, Salamonfölde, Ingovány, ? Kecskemét (vö. a mai Kiskecskemét városrésszel, ld. már az Első katonai felmérés térképét is). Ez a bővülési folyamat még a közelmúltban is zajlott: Kisfalud (talán azonos a régi Novaj vagy Noé településsel), Csala, Börgönd a XX. századtól került a város közigazgatásához. E települések lakóinak nyelvhasználati formái így a városi nyelv részévé váltak, folyamatosan erősítve a nyelvjárási jelleget.

Így lényegében azt mondhatjuk, hogy a regionális köznyelviséget helyben erősíthette a nyelvjárási háttér folyamatos megerősítő hatása. A város királyi adminisztrációban betöltött szerepének köszönhetően pedig ez feljebb emelkedve az írásbeli szintet is elérhette. Másrészt a köznyelv létrejötte természetes módon szoríthatta háttérbe a helyi nyelvhasználati formákat, miközben azok állományából elemeket és jelenségeket is átvett.

Részlet Győrffy térképmellékletéből

Stibrányi 2015-ös szelvényeiből összeállítva

1. ábra. Kísérletek a Székesfehérvár körüli régi településhálózat rekonstrukciójára

5. Régi sajátosságok

A folytatásban néhány helyi nyelvjárási jelenséget mutatok be a városhoz kötődő földrajzi nevekből és néprajzi gyűjtésekből hozott példákon keresztül. Legelőször a város nevének történeti adatai között található nyelvi jelenségekkel foglalkozom, mivel ezek olyan formai jellegzetességeket mutatnak, melyek jól illeszkednek a térséget jellemző nyelvjárási sajátosságokba, vagyis az *ő*-zésbe és *í*-zésbe. Ezek a jelenségek már a XVI. századtól kimutathatóak Sárbogárd környékéről (Sajtos 2016). Ezáltal viszont felmerül a kérdés, hogy melyik régi nyelvváltozathoz kössük a jelenségeket. Ugyanis a nyelv minden pillanatban rendszert alkot, melyben az egyes elemek egymáshoz viszonyítva rendelkeznek helyzettel és értékkel. A múltbeli változatokat azonban csak töredékesen ismerjük: a hasonló vagy akár azonos alakok vajon azonos rendszerbeli pozíciókat töltöttek be a régiségben, mint ma? Ez az a kérdés, amelynek megválaszolására a töredékesség és a korlátozott hozzáférés miatt gyakran nincs lehetőség.

5.1. Székesfehérvár nevének nyelvjárási formái

A koronázó város legkorábbi magyar alakját a Tihanyi alapítólevél őrzi: 1055: *feheruuaru* (Hoffmann 2010: 126). A város ómagyar kori mikrotoponimái közül árulkodó az 1372/1373/1428: *Bykastho* (Cs. 3: 308) alak, mely alighanem inkább 'békás tó' jelentésű, mintsem 'bikás tó'. Az *í*-zés folytatásaként a település nevében is találunk megfelelőket: 1539: *Szēkes fej̄r vār* (FNESz.), 1657: *Székes feir Várban* (Vass 1989: 196), 1688: *Székös Fehir várának feő tiszt viselői* (Vass 1989: 199), 1724: *Feir Várban* (Moenich 1912: 76).

A terület másik jellemzője, az *ő*-zés már a XVII. századtól megmutatkozik Székesfehérvár nevében is: 1621: *Székösfej̄ervár*, *székös fej̄ér váry*, *Zékösfej̄ervár*, *Zékös fej̄ér vári*; 1649: *Székösfej̄ervárban*; 1650: *Székös Fej̄ervárott*; 1652: *Székös Fej̄ervárának* (Vass 1989: 188, 192, 193).

A személynévben előforduló helynévi alak a földrajzi nevek adatsorát értékes megfelelőkkel egészítheti ki. A személynévi szerkezetekben előfordu-

ló földrajzi nevek alapján az *i*-zés jelenségét a földrajzi nevek körében 1539-ben adatolt formánál korábbra datálhatjuk. A fenti *Bikástó* név alapján pedig mondhatjuk, hogy a tendencia a XIV. század végén már kimutatható. Az 1055-ös alakhoz hasonló, nem *i*-ző forma folytatásaként természetesen több további adat is idézhető. 1382: Nicolaum dictum de *feyerwar*, Nicolaus dictus de *feerwar* (ZO.); 1414: Nicolaus dictus de *Feyeruar* (ZsO.); 1417: *Feyerwar*-i dictus Miklós (ZsO.); 1417: Michael de *Feyerwar* (ZO.); 1417: Michael *Feyerwar* (ZO.); 1417: Petri dicti *Feyerwary* (ZO.). De ebből a századból már az *i*-ző adatokat is találunk: 1419: Michael de *Feyrwar* (ZO.), 1421: *Feyrwar*-i János (ZsO.).

5.2. Példák *i*-ző és *ö*-ző földrajzi nevekre

Ezt követően is vannak olyan földrajzi nevek (ezekhez köthető leírások), illetve más forrástípusból olyan adatok, melyek a XVIII. századtól a XX. századig mutatják az *é* : *í* megoszlást. Az írásbeliségben való jelenlét azonban el is fedhet előlünk árnyalatokat. Nem derül ki, hogy ez valóban zártabbá vált *í* (Zolnai 1901: 274), vagy a kettő közti átmeneti hang (Balassa 1891: 40–41) – ennek területi szórásáról a későbbi gyűjtések némileg árnyaltabb képet mutatnak. Egy példa a XVIII. századból: 1724: *onnnénd igyenessen megh térvén nyári íszak felé, edgyes, vagvis Gyaparos Halmokigh* (Moenich 1912: 76). XIX. századi előfordulások: 1873: *Szil kanális végi v. napkeletre dülő rétek* (Moenich 1873: 565); 1873: *Salitrom uccza* (Moenich 1873: 566); *Ha lehetne, elemisztené* (Bánkai 1878: 129). XX. századi formák: *Úgy níz, mind a sütt hal* (Szabó 1912: 433); *leánníző vásár* (Gelencsér–Lukács 1991: 372).

Az *ö*-zés folytatása a későbbi adatok tanulsága alapján szintén kimutatható. Idézhető helynevek a XVIII. századból: 1724: *az fölső hoszszú hegyet* (Moenich 1912: 76); a XIX. századból: 1857: *Gölöncsér gödör* (Bodó 1953); 1873: *Zámolyi uti gyöpre dülő* (Bodó 1953); 1873: *Pörös rétek* (Moenich 1873: 565). A *gyöp* több névben is előfordul, ld. még 1868: *András gyöp* (Bodó 1953). Érdekes módon a kortárs források a hivatalosság fokától függően használják a nyelvjárási alakokat: a Kataszteri térképen 1882: *Serház alatti dülő* (Kat.), egy 1891-es gyűjtésben *Sörház alatti dülő* (Bodó 1953) néven szerepel, holott

a *sör* szó köznyelvi alakjában is az *ő-ző* alak lett uralkodó. Az eltérés következetesnek tűnik, hiszen a fent idézett *főlső* szót is *e-ző* alakban jelzi az 1882-es térkép pl. a *Felső város* névalakban. Végül álljon itt néhány XX. századi alak néprajzi gyűjtésekből: *bötlehemezés*, *söprüvel*, *vízkörösz* (Gelencsér–Lukács 1991: 31, 29, 36).

6. Szókészleti jelenségek

A földrajzi nevek természetes módon kínálkoznak szókészleti vizsgálatokra. Szerkezeteikben gyakran találni olyan alakokat, amelyek magukon hordozzák a névalkotó közösség helyi nyelvi mintáit. Először néhány olyan nevet mutatok be, amelyek hangalakja az alaki tájszókhöz tartozik, végül néhány jelentésbeli és valódi tájszóhoz hozok földrajzi neves példát. Természetesen olyan földrajzi nevekre is találhatunk példát, amelyek olyan jelenségekhez kötődnek, melyek a XX. századi gyűjtések szerint a területre jellemző sajátosságok.

6.1. Magánhangzóban eltérő alaki tájszavak

A fenti jellemzőkön túl találunk olyan szavakat, amelyek olyan jelenségeket mutatnak, melyek a helyi nyelvjárást a köznyelvi megfelelővel szemben jellemzik. A folytatásban elsősorban régebbi földrajzi nevekben keresek példákat a helyi nyelvjárási sajátosságokra, kiegészítésként pedig a korábbi néprajzi gyűjtések és saját tapasztalataim adatait is felhasználom.

Rábukkanhatunk olyanokra, melyekben a magánhangzó különbsége okozza az eltérést. Találunk példát a település területéről olyan földrajzi névre, melyben az *í, ú, ű* rövidülése jellemző (Juhász 2003: 272). E sajátosság már a XIX. századi nyelvjárási osztályozásokba is bekerült (Balassa 1891: 115). Bár a helyesírásban a hosszú *í, ú, ű* következetes megkülönböztetése később alakult ki, ezért akár írássajátosság is állhat a jelenség mögött, mégis nagyobb időegységből, több, egymástól független szerző által alkotott művekből tudunk rövid magánhangzós alakokat idézni. Ez a tendencia erősségéről is árulkodhat. A XIX. századból idézhető: 1817: *Sárvíz* (Kálmán 1980: 83), 1857: *Ujkuti*

dülő, *Varju dülő* (Bodó 1953), 1873: *Szűrük melletti dülő* (Bodó 1953). A *szérű* köznyelvi alaknak a területen *szűrű* formája lenne várható, vele szemben *szűrű* alakban realizálódik, valamint a *dülő ű*-je is rövidül. A XX. századból idézhető adatok megerősítik az élőnyelvi gyűjtés során tapasztalt (*Fősváros bucsujára*, Gelencsér–Lukács 1991: 39) rövid hangokat. Szabó István 1910-es gyűjtéséből a következők: *Csucsos h[egy]*, *Farkaskuti d[ülő]*, *Hosszuérü d[ülő]*, *Kiskututja, Rác szűrük, Rác vagy Sárkánykuti d[ülő]*, *Takarodóut, Taligaut, Turózsáki d[ülő]*, *Vizi városrész, Vizmosási d[ülő]*.

Hangrendbeli kérdés mutatkozik meg az 1873: *Oskola uccza* (Moenich 1873: 565) és az 1873: *Hóhár kuti dülő* (Bodó 1953) alakokban. Előbbiben a semleges *i* helyett jelentkezik a veláris hangrendbe illő *o*, az utóbbiban a semleges *é* helyett *á* jelentkezik. Ezek az alakok egyébként az Új magyar etimológiai szótár adatai alapján korábban jelentkeznek (ÚESz. *iskola*, *hóhér* a.), így e nyelvjárási formák archaizmusok is. Ugyanígy az eredetibb formához áll közel a köznyelvi nyitottabb töbelseji magánhangzót tartalmazó *borít* alakkal szemben a *burít* ige, mivel ez egy **buru-* tö átvételéből alakult. Emellett az 1873-ból adatolt *Burító dülő* (Moenich 1873: 564) alakban még az *i* rövidülése is megfigyelhető.

A *janicsár* közszónak a két nyílt szótagos tendencia során megrövidült alakjával hozható összefüggésbe néhány név: 1826: *Janicsár kut ~ Jancsár kut*, 1854: *Jancsárkuti dülő* (Bodó 1953). Az etimológiai szótár adatai alapján az átadóhoz a teljesebb forma illik, de már az első magyar előfordulás is *janicsár* alakot mutat (ÚESz. *janicsár* a.), így e példa is archaizmus lehet a helyi nyelvjárásban. Ezzel szemben teljes alak mutatkozik az 1882: *Ezeres* (Kat.), amennyiben az *ezer* számnévvel hozható kapcsolatba.

Érdekes váltakozásra lehetünk figyelmesek az 1891: *Pogony ~ 1893: Pagony* (Bodó 1953) kapcsán. Történetileg a *pogony* alak az elsődlegesebb (ÚESz. *pagony* a.), a köznyelvben a *pagony* változat állandósult. A helyi nyelvjárást hasonló helyzetben a nyitottabb formák jellemzik, ebbe illeszkedhet a *pagony* is, vö. *pakróc* (SmTsz. 184). Noha a *kolbász* szónak a Sárvíz menti tájszótár csak *kóbász* alakját jegyezi (SmTsz. 133), magam e térségben hallottam *kalbász*-ként is.

6.2. Mássalhangzót érintő alaki tájszavak

Természetesen találunk olyan mássalhangzós jelenségeket is a földrajzi nevekben, melyek a régióra jellemző sajátosságokat mutatnak. Magánhangzók közti nyúlásra példa az 1873: *Öreg marossi d[űlő]* (Moenich 1873: 565), melyben a *Maros* víznév mutatkozik meg. A *Maros* körül terebélyes névbokor alakult ki Székesfehérváron: 1784: *Visszafolyó Maros* (Kállay 1988: 139) vagy 1873: *Főlfolyó Maros* (Moenich 1873: 565), melyen kívül a *Maros-patak* névalak is dokumentált (1889-ből ismert, Csurgai Horváth 2007: 192). A patak árterét nevezi meg a 1801: *Maros-rétek* (Kállay 1988: 139), majd *Marosbefolyási dűlő* (1882, Kat.) névalak, illetve ezeknek keveréke 1873: *Marosbefolyási r[éte]k* (Moenich 1873: 565). Egy vízállásra utal az 1798-ban kiszáradt *Maros-tó* (Kállay 1988: 102). E víznévvel van összefüggésben a mai *Maroshegy* nevű településrész, mely nem a mérete miatt érdemelte ki a *hegy* nevet, jelentése itt ’vízből kiemelkedő szárazulat, szilárd sziget’ (Mészöly 1931: 278) lehet. Néprajzi forrásokból származó adatok is vannak a magánhangzók közötti mássalhangzók nyúlására: *Szöllőhegyen* (Gelencsér–Lukács 1991: 52), *szallagot* (Gelencsér–Lukács 1991: 58).

Mássalhangzót érintő jelenség például az *ly : j : l* viszony alakulása is. Történetileg a régióban az *l*-es forma tekinthető elsődlegesnek, ugyanakkor már a XIX. század második felében megfigyelhető a *j*-vel való váltakozása. Például 1732-ből: *midőn Török bírta volna, mégh Bial* [értsd: ’bivaly’ – N. D.] *hevérsnek nevezték* (Moenich 1911a: 277); 1772: *Szükség Gödör helnek* (Moenich 1910: 461). A *hely* a XX. századi gyűjtésekben is *l*-es: *helit* (Gelencsér–Lukács 1991: 63). A jelenség a közelmúltban is megfigyelhető volt: egy üzletben a pult mögött álló idősebb eladó így kérdezett vissza: „melliket?” ’melyiket?’ kérem.

Egyazon szóalak váltakozó formáit is láthatjuk. Bár a következő adatokat *ly*-t tartalmazó alakban jegyezték le, ez nem tekinthető az eredetibb *ly* folytatásának, hiszen inkább *j*-s ejtésük sejthető. Ilyen a *vályog* szó: 1857: *Vályogvető dűlő* (Bodó 1953) és 1868: *Válog vetői dűlő* (Bodó 1953) adata, illetve a 1783: *Taliga ménes* (Moenich 1910: 461) és 1891: *Talyiga uti dűlő* (Bodó 1953) párok. Noha *l : ly* viszonyban nem jellemző a palatalizáció, *n : ny* viszonyban gyakran

a palatális alak idézhető, pl. 1873: *Békateknyői dülők* (Moenich 1873: 564). Néprajzi lejegyzésekben is találunk rá példát, pl. *fonyott korsókból* (Gelencsér–Lukács 1991: 40). Ugyanakkor az ellenkező jelenségre is van példa: *karácsonfája* (Gelencsér–Lukács 1991: 33), *nyoszollóleánok* (Gelencsér–Lukács 1991: 67).

Az *l* viselkedése kapcsán vissza kell utalnom a Magyar nyelvjárások napja 2022-es konferenciáján általam bemutatott egyik jelenségre. Az *Aszalvölgyi-árok* folyónév tárgyalásakor tértem ki arra a jelenségre, hogy néhány szóban és földrajzi névben az *-al* szóvég az *ó*-nak felel meg (Németh 2025: 157–159). Néhány szakirodalmi tételt is kapcsoltam az *l* olykor *v*-vel való váltakozására, mely alapján a nyelvtörténészek körében már korábban is felmerült, hogy előfordulhatott az *l*-nek *l*-féle allofónja. E hang jelenlétét már a XIX. század közepi nyelvjárási leírásokban is említik. Vass József ugyan felveti a „tótos *l*-nek” voltát (1860: 89–90), de példát nem hoz rá. Csupán a pótnyúlásos kiesést és az *al* > *ó* változást jelzi. Erre reagálva Hunfalvy részletesebben foglalkozik a jelenséggel, és példákkal is szemlélteti, de nem értette, miért lenne ez „tótos” (1860: 169).

A *j* kötött fonéma a területen, ezért mássalhangzókapcsolatban az előtte álló hang hatására *gy* vagy *ty* alakban is realizálódhat, ahogy a XX. századi néprajzi gyűjtésből is láthatjuk: *be ne vargyák* ’varják’ (Gelencsér–Lukács 1991: 29). Már ezek az adatok sem mutatnak tisztán egységes képet, látható a XIX. századból váltakozó forma: 1857: *Varju dülő* (Bodó 1953) : 1857: *Borgyou dülő* (Bodó 1953). Az *r*-en kívül más mássalhangzó is érintett a jelenségben: *Majd az Isten hideggye vette még* (Bánkai 1878: 129), *pünkösd másnap-tyát* (Gelencsér–Lukács 1991: 51).

Alkalmibb jellegű változás a magyarban a hangátvetés, melyre a székesfehérvári mikrotoponimák között is találunk példát: 1910: *Szélkalánisi dülő* (Szabó 1910). Ebben az alakban a *kanális* ’csatorna’ szónak *kalánis* alakja (vö. a *kanál* : *kalán* hatásával) látható (Szabó 1912). Emellett rálehetünk olyan alakokra is, amelyekben valamilyen többlethang figyelhető meg: 1787: *fölső Piarczokon* (Moenich 1916: 233) és a mai köznyelvi alakkal szemben az 1873: *Esperest rét* (Bodó 1953). Az előbbi az olasz eredetű *piac* szónak a köznyelvi megfelelőjéhez képest *r*-rel bővült alakja, de szóba jöhet esetleg az elhasonulás

is (ÚESz. *piac* a.): -cc-> -rc- (vö. még *bodza* > *borza*). Az alaki tájszót felgyűjtötték a XX. században is (*piarcon*, Gelencsér–Lukács 1991: 34), még a mai napig lehet hallani a városban. Az utóbbi az eredeti *esperest* szóalakot mutatja, melyből a szóvégi -t elhagyásával jött létre *esperes* alak (ÚESz. *esperes* a.). E köznyelvivel egyező formák már a régiségben is megjelentek változatként: 1826: *Esperes kert*, 1868: *Esperes dülő*, 1891: *Esperes dülő* (Bodó 1953).

6.3. Jelentésbeli és valódi tájszavak

A nyelvjárási elemek jelentésbeli szinten is meg tudnak mutatkozni, illetve természetesen valódi tájszavak is találhatók a földrajzi nevekben. Nehéz e kettőt elkülöníteni, mert nem jellemzők a hiányszótárak, így könnyen lehet, hogy a jelentésbeli tájszó a nyelvjárásban valódi tájszó, mert nincs meg a köznyelvvel egyező jelentése, csak a nyelvjárási, így ott az alak valódi tájszó is lehetne.

A régi céhrendszer maradványa, hogy a belvárosközeli székesfehérvári utcanevek tükrözik az ott lakó szakmák képviselőit. Ilyen a ma is meglévő Tobak utca, melyre régi adat is van: 1873: *Tobak uccza* (Moenich 1873: 566). Székesfehérvár híres „tobakos város” (NéprLex. 5: 304–305), vagyis a gazdaságában nagy jelentőségű volt a *tobak* ’tímár’ (ÚMTsz. 5: 255) szakma.

A *fiskális* szó köznyelvi jelentése ’ügyvéd’ (ÉrtSz.), megtalálható a székesfehérvári 1910: *Fiskális dülő* (Szabó 1910) névben. Neve esetleg arra utalhat, hogy az egykor szőlőhegyként művelt Öreghegy városrészben hivatalnokok rendelkeztek telkekkel. Az sem zárható ki, hogy egy szólásból önállósult névvel van dolgunk, melynek jelentése ’<olyan földre mondják, amelyben semmiféle hasznos növény nem terem meg>’ (ÚMTsz. 2: 455). Szintén a talajjal lehet kapcsolatban az 1857: *Sifli földek* (Bodó 1953), 1910: *Siflitelkek* (Szabó 1910) neve is. E szónak szintén több jelentése van, így nem egyértelmű, hogyan kell értelmezni a nevet. Utalhat a talaj színére is, így a ’mézeskalács’ jelentéssel (ÚMTsz. 4: 883) hozhatnánk kapcsolatba. Emellett figyelmet érdemel a ’négyzet v. négyszög alakúra vagdalt, ált. levesbe való gyúrt tészta’ jelentés (ÚMTsz. 4: 883) is, így pedig a földek alakját nevezné meg metaforikusan (vö. még a *Túrószsák*-féle nevekkal). A *sifli* mellett él a városban a *mézesbáb* alak is (Gelencsér–Lukács 1991: 34).

Szintén a talaj kapcsán lehet érdekes adalék, hogy az 1854-től adatolt *Koldus dűlő*, 1868-tól *Koldustelek*, 1873-tól *Koldustelki dűlő* (Bodó 1953) nevekben várhatnánk alaki tájszót, hiszen e vidéken a *koldus* megfelelője a *kódis* (ÚMTsz. 3: 433–435, SmTsz. 133). Ezt az alakváltozatot a város lakóitól is hallottam, mégsem jelenik meg földrajzi nevekben. Aligha családnévi áttétel állhat emögött, hiszen a ’hitvány, rossz minőségű’ jelentést kell keresni a föld megnevezésekor.

A város múltjának járványoktól terhelt időszakaira utal a következő adat: 1873: *Gugásvölgyi dűlő* (Moenich 1873: 564), melyben a *gugás* valamiféle betegséget jelölhet. A következő jelentéseket találjuk hozzá: 1. ’golyvás’, 2. ’daganatos, kelevényes nyakú <állat>’ (ÚMTsz. 2: 698). A közelben található Pestispincék utca (vö. 1873: *Gugásvölgyi pincze környéke*, Moenich 1873: 564) világosan utal arra, hogy itt egykor elkülönítőtelep vagy a betegségben elhunytak számára kialakított temető lehetett.

A *hidas* ’fából készült, többnyire lábakon álló disznóól; hidasól’ (ÚMTsz. 2: 944–945) szóval összefüggésben találjuk a 1857: *Disznó hid dűlő*, 1868: *Disznóhidi dűlő* (Bodó 1953) névalakokat. A szerző az adatok feldolgozása-kor megjegyzésként hozzáfűzte, hogy Székesfehérváron a disznóolat *hisznóhidas*-nak, *disznóhid*-nak is mondják. A *hid*-nak e jelentését sem az ÚESz. (amely csak a ’deszkapadlózat’ jelentést rögzíti), sem az ÚMTsz., sem a SmTsz. nem tartja nyilván.

Székesfehérvár nyugati–délnyugati oldalában terült el egykor a *Sárrét*, melyet a Sárvíz táplált (ma Nádor- és Malom-csatorna). A XIX. század elejére a hatalmas mocsarat javarészt lecsapolták, ám egészen a közelmúltig még kialakult időszakosan vízállás a területén. E vidéket említették birtokos szerkezetben *Sár réte* formában is: 1768: „*Még Sz[ent] Mihálon lakot, életét a halászotból táplálta, a sárrétét számtalanszor csuszta, s mászta*” (Moenich 1911b: 323). A *sárrét* az Értelmező szótár szerint népies besorolású köznévi szóként létezik. Valóban meg is találjuk nyomát a térségben, ám a közvetlen tulajdonnévi előzmény miatt itt felmerülhet a köznevesülés folyamata is. Elég kevés ilyen közszói adatot találunk, akkor is a Sárréttel kapcsolatban említik: 1873: *Bika szigeti dűlői sárrétek* (Bodó 1953). Még ma is hallani olykor az eltűnt mocsárvidéket megnevező „Sáréte” alakot (ld. még SmTsz. 194).

Egészen a közelmúltba kalauzol minket a még a 2000-es évek végén is működő székesfehérvári *Pucok kocsmá* neve. Az épületet kívülről egy közismert rajzfilmfigura díszítette, ezáltal kétségtelenné tette, hogy nem a köznyelvi *pocok* megfelelő keresendő a névben. Ehelyett a *pucok* ’vakondok’ szóra (SmTsz. 186) tereli a figyelmünket. Ma már nem üzemel az italkimérés, helyén más üzlet működik. Sorsán sajnos számos más, eltűnt intézmény is osztozhat, melyek helyén az újonnan megjelenő funkcióhoz kapcsolatos név már köznyelvi formát visel. E hiányok fokozzák a „nyelvi honvágy” képzetét és az efféle hétköznapi nevek fenntartása segíthet minket a helyi kötődések őrzésében. Az anyanyelvjárásunk a társas viszonyokban való pozitív megerősítés révén az otthonosság érzetén túl a helyi identitás kialakításának lehetőségét is megteremti.

7. Összefoglalás

Tanulmányomban Székesfehérvár rég- és közelmúltjának földrajzinév-kincséből kerestem olyan adatokat, melyek színesen szemléltetik a „fehérváriság” (bővebben l. Lukács 2019b) értékeit. A nevek ugyanis lenyomatai az egykori közösség nyelvhasználatának. Ennek köszönhetően a szókincsnek ez a különleges rétege kifejezetten alkalmassá válik arra, hogy identitással kapcsolatos jelenségeket vizsgáljunk. A székesfehérvári mikrotoponimák között találunk számos névalakot, melyek a késő középkori nyelvállapothoz visszavezető helyi nyelvjárási jelenségeket mutatnak. Magának a városnak a neve is alkalmas arra, hogy a nyelvjárási régiót egykor jellemző két sajátosságot, az *i*-zést és az *ö*-zést bemutassuk. Az alaki, jelentésbeli és valódi tájszavakra egyaránt számos kiváló példa hozható egészen a nem túl távoli múltból is. A *Pucok* nevű szórakozóhely eltűnése hívja fel a figyelmet arra, hogy ezek a hétköznapiak tűnő névformák is hozzájárulnak az otthonosság érzetéhez. A nyelvtörténész a névkutatás és a nyelvjárási gyűjtések közlésével lényegében közszolgálatot végez: az adatközlőktől származó, illetve a múltból örökölt alakok megismeretetésével lehetőséget teremt arra, hogy a gyűjtött neveket „visszaadja”, és azokat szélesebb körben terjesztve egyúttal a helyi kötődést is erősítse.

Hivatkozott irodalom

- Balassa József 1891: *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Bánkai Ferencz 1878: Szólásmódok. Székesfehérváriak. *Magyar Nyelvőr* 7/1: 129–130.
- Benkő Loránd 1953: *Az ly hang története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd 1960: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bodó Ilona 1953: *Székesfehérvári földrajzi nevek a XIX. században*. ELTE BTK, Budapest. [Szakdolgozat.]
- Cs. = Csánki Dezső 1897: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 3. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csurgai Horváth József 2007: *Székesfehérvár urbanizációja. A városfejlődés a kiegyezés korában*. [PhD-értekezés.]
- Deme László 1956: *Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Egriné Abaffy Erzsébet 1965: *Sopron megye nyelve a XVI. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Első katonai felmérés térképe, 1783: <https://maps.arcanum.com/hu/map/first-survey-hungary/>
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. Bárczi Géza – Országh László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- Fitz Jenő – Császár László – Papp Imre 1966: *Székesfehérvár*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Fitz Jenő 1957: *Székesfehérvár*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest.
- FNESz. = *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Kiss Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988⁴.
- Gelencsér József – Lukács László 1991: *Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében*. István Király Múzeum, Székesfehérvár.

- Gréczi-Zsoldos Enikő 2007: *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján.
- Gréczi-Zsoldos Enikő 2022: *Fejezetek a palóc nyelvjárás történetéből az ómagyar kortól napjainkig*. Nógrád Megyei Önkormányzata, Salgótarján.
- Gy. = Györffy György 1987: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hári Gyula – H. Tóth Tibor (szerk.) 2010: *Regionalitás és nyelvjárásosság Veszprém megyében*. Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Veszprém.
- Hoffmann István 2010: *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Hunfalvy Pál 1860: Utójegyzetek a' dunántúli nyelvjárásra. *Magyar Nyelvészet* 5: 164–174.
- Juhász Dezső 2003: A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 262–324.
- Juhász Dezső 2018: A nyelvjárások történetéből. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 314–349.
- Kállay István 1988: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 18. Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár.
- Kálmán Béla 1980: Fejér megyei helynevek a 18–19. századból. *Magyar Nyelvjárások* 23: 58–96.
- Kat. = Kataszteri térkép, 1882: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/>
- Kiss Jenő 2003a: A nyelvjárások és a köznyelv. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 42–46.
- Kiss Jenő 2003b: A nyelvjárások szerepkörei. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 47–56.
- Kiss Jenő 2018: A magyar köznyelv (standard) alakulástörténetéhez. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 361–377.
- Kniezsa István 1952: *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Lukács László 2019a: Székesfehérvár híres vásárai. In: Lukács László: *Székesfehérvár néprajzi értékei*. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, Székesfehérvár. 187–210.
- Lukács László 2019b: Néprajz, népművészet, népi kultúra Székesfehérváron. In: Lukács László: *Székesfehérvár néprajzi értékei*. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, Székesfehérvár. 13–32.
- Mészöly Gedeon 1931: Az *Ormánság* szó finnugor eredete. *Magyar Nyelv* 27/9–10: 276–284.
- Moenich Károly 1873: Helynevek. Székesfejeváriak. *Magyar Nyelvőr* 2/12: 564–566.
- Moenich Károly 1910: Nyelvtörténeti adatok. Székes-Fehérvár városa levéltárából. *Magyar Nyelv* 6/10: 460–462.
- Moenich Károly 1911a: Nyelvtörténeti adatok. Székes-Fehérvár városa levéltárából. *Magyar Nyelv* 7/6: 277–278.
- Moenich Károly 1911b: Nyelvtörténeti adatok. Székes-Fehérvár városa levéltárából. *Magyar Nyelv* 7/7: 323–324.
- Moenich Károly 1912: Nyelvtörténeti adatok. Székes-Fehérvár városa levéltárából. *Magyar Nyelv* 8/2: 75–77.
- Moenich Károly 1916: Nyelvtörténeti adatok. Székes-Fehérvár városa levéltárából. *Magyar Nyelv* 12/4: 232–233.
- Németh Dániel 2025: Nyelvjárási változások Fejér megyében. Egy átmeneti nyelvjárásterület néhány sajátossága. In: Nagy Dóra (szerk.): *Magyar nyelvjárások napja 2021–2022. Nyelvjárás, nyelvtörténet, irodalom*. L'Harmattan Könyvkiadó – Magyarorsággutató Intézet, Budapest. 140–166. DOI: <https://doi.org/10.53644/MKI.MNYP.2025.8>
- Németh Miklós 2004: *Nyelvjárás, beszélt nyelv és spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltozatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Németh Miklós 2008: *Nyelvi változás és váltakozás társadalmi és műveltségi tényezők tükrében*. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.

- NéprLex. = *Magyar néprajzi lexikon* 1–5. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1977–1982.
- Papp László 1963: *Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pesovár Ferenc 1982: *Béres vagyok, béres. Fejér megyei népzene*. István Király Múzeum, Székesfehérvár.
- Révay Valéria 2010: *A nyelvhasználat szintjei a XVI–XIX. században Északkelet-Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Veszprém.
- Sajtos József 2016: Egy valamikori összefüggő ő-ző nyelvjárási terület Kelet-Közép- és Dél-Dunántúlon. In: Czetter Ibolya – Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.): *VI. Dialektológiai Szimpózium. Szombathely, 2015. szeptember 2–4*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, Szombathely–Nyitra. 533–542.
- SmTsz. = *Sárvíz menti tájszótár*. Sajtos József. Aba Város Önkormányzata, Aba, 2018.
- Stibrányi Máté 2015: *Fejér megye középkori templomos helyei*. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest. [PhD-értekezés.]
- Szabó István 1910: Helynevek (Székesfehérvár.). *Magyar Nyelvőr* 39/6: 333.
- Szabó István 1912: Népnyelvi hagyományok. Székesfehérvár. *Magyar Nyelvőr* 41/9: 433.
- Szathmári István 1968: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szeghalmy Gyula 1937: *Dunántúli vármegyék. A magyar városok monográfiája kiadóhivatala*, Budapest.
- Szíz Rezső 1962: Várpalota nyelvjárása 1689 és 1831 között. *Magyar Nyelv* 58/4: 498–505.
- Szíz Rezső 1963: Várpalota nyelvjárása 1689 és 1831 között. *Magyar Nyelv* 59/1–2: 100–106, 235–239.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1979–2011.

- Vass Előd 1989: A török uralom kiépülése Székesfehérvárott. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 19: 69–200.
- Vass József 1860: Dunántúli nyelvjárás. *Magyar Nyelvészet* 5: 63–163.
- ZO. = *A zichi és a vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára / Codex diplomaticus domus senioris comitus Zichy de Zich et Vásonkeő* 1–12. Szerk. [1–4.] Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső, [5–6.] Nagy Imre, [7–10.] Kammerer Ernő, [11.] Kammerer Ernő – Döry Ferenc, [12.] Lukcsics Pál. Magyar Történelmi Társulat, [1–3.] Pest, [4–12.] Budapest, 1871–1931.
- Zolnai Gyula 1901: Fehérmegyei nyelvsajátságok. *Magyar Nyelvőr* 30/5: 273–284.
- ZsO. = *Zsigmondkori oklevéltár* 1–10. Összeáll. [1–2.] Mályusz Elemér. [3–7.] Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. Borsa Iván. [8–9.] Borsa Iván – C. Tóth Norbert. [10.] C. Tóth Norbert. *A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. – Forráskiadványok*. [1–5.] Akadémiai Kiadó, [6–10.] MOL, Budapest, 1951–2007. [Elektronikus kiadások: 1–7. In: *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa* 2. Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2003.; 1–9. In: *Collectio diplomatica Hungarica / A középkori Magyarország digitális levéltára / Digital archives of medieval Hungary*. Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2008.]